

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCANDA YERLİ ÖZÜNÜİDARƏETMƏNİN MALİYYƏ TƏMİNATININ YAXŞILAŞDIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

İxtisas: 5308.01 - Ümumi iqtisadiyyat

Elm sahəsi: İqtisadiyyat

İddiaçı: **Vüqar Əhməd oğlu Məmmədli**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş
dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

B A K I – 2021

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin “Maliyyə və iqtisadi nəzəriyyə” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: İqtisad elmlər doktoru, professor
Fizuli Əziz oğlu Məmmədov

Rəsmi opponentlər: İqtisad elmlər doktoru, professor
Məhəbbət Aşır oğlu Məmmədov

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Kamran Nurəddin oğlu Abdullayev

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Samirə Raqif qızı Əhmədova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED. 1.10 Dissertasiya Şurası

Dissertasiya şurasının sədri: iqtisad elmlər doktoru, professor
Nazim Müzəffər oğlu Müzəffərli (İmanov)

Dissertasiya şurasının elmi katibi: iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Sevda Məmməd qızı Seyidova

Elmi seminarın sədri: iqtisad elmlər doktoru, professor
Elşad Yaqub oğlu Məmmədov

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi: Azərbaycanda yerli özünüidarəetmə sahəsində keçirilən islahatlar bələdiyyələrin sosial-iqtisadi inkişafının bütün tərəflərini, o cümlədən yerli maliyyəni əhatə edir. Demək olar ki, bu gün yerli özünüidarəetmə orqanlarının əsas vəzifələri yerli büdcənin yerinə yetirilməsi ilə yanaşı ərazidə sosial-iqtisadi sistemin səmərəli fəaliyyətini təmin etmək üçün resurs tapmaq və bələdiyyə iqtisadiyyatını inkişaf etdirməkdir. Hal-hazırda ölkədə yerli özünüidarəetmə orqanlarına verilən səlahiyyətlərlə (statusla) müqayisədə bələdiyyə büdcəsi yetərli deyil. Bələdiyyələrin gəlirləri əhalinin yaşayışı ilə bağlı (məsələn, mənzil-kommunal təsərrüfatı, təhsil, səhiyyə) səlahiyyətlərin maliyyələşdirilməsinə kifayət etmir.

Regional sosial-iqtisadi inkişafda insan amilinin önə çəkilməsində yerli özünüidarəetmə orqanlarının rolunun artırılması və bu sahədə müstəqil qərar qəbulətmə imkanlarının olması hazırda aktual məsələ olaraq qalır. Belə ki, əhali ilə birbaşa təmas baxımından seçilən bələdiyyə sisteminin bu günkü inkişafı və fəaliyyət imkanları, heç də həmişə arzu olunan səviyyədə deyildir.

Azərbaycanda yerli özünüidarəetmənin maliyyə təminatı yerli vergi sisteminin formalaşdırılması hesabına gücləndirilməsinə baxmayaraq hələ də bələdiyyələr sabit maliyyə resurslarına malik deyillər. Bunun əsas səbəbi yerli vergilərin yığımının aşağı səviyyədə olması və bələdiyyə sahibkarlığının inkişaf etdirilməməsidir. Bu sahədə kompleks təhlil aparılmalı, yerli büdcə üzrə vergi və qeyri-vergi gəlirlərin formalaşdırılması problemləri nəzəri cəhətdən əsaslandırılmalıdır. Bütün qeyd olunanlar bələdiyyələrin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması məsələlərinə xüsusi aktuallıq verir. Həmçinin kompleks tədqiqatlara olan ehtiyac təqdim olunan dissertasiya işinin mövzusunun aktuallığını şərtləndirmişdir.

Son dövrlərdə bələdiyyələrin maliyyə təminatı ilə bağlı qanunvericilik aktlarına edilən dəyişikliklər, yəni vergi qanunvericiliyində son dəyişikliklər mövzuya xüsusi aktuallıq verir. Xüsusilə yerli vergi və ödənişlərin ödənilməsi qaydasının ancaq nağdsız qaydada həyata keçirilməsi, fiziki şəxslərdən əmlak

vergisinin hesablanma qaydasının dəyişdirilməsi, torpaq və mədən vergisinin dərəcələrinin optimallaşdırılması günün tələbi olaraq bələdiyyələrin maliyyə təminatının yaxşılaşmasına istiqamətlənib.

Yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması və ərazinin sosial-iqtisadi inkişaf proseslərinin idarə olunmasında yerli özünüidarəetmə orqanlarının rolunun artırılması demokratik inkişaf yolu tutmuş dövlətlərdə həmişə aktual olmuşdur. Hazırda bizim ölkəmizdə on doqquz ildən artıq fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, regional idarəetmədə təşəkkül mərhələsində olan bələdiyyələrin rolunun artırılması dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindəndir. Əhaliyə ən yaxın idarəetmə qurumu kimi bələdiyyələrin imkanlarından istifadə etməklə yerli problemlərin həll olunması isə, yerli özünüidarəetmənin inkişaf etdirilməsini zəruri edir.

Yerli maliyyə siyasətinin xüsusiyyətləri, yerli büdcələrin tərtibi, yerli vergilərin tutulmasının təkmilləşdirilməsi sahəsində ölkəmizin iqtisadçı alimləri A.Musayev [69,70], B.X.Ataşov [32], M.C.Hüseynov [41], Ş.H.Hacıyev [38], F.Ş.Hacıyev [37], X.Ə.Hüseynov [40] və başqaları tərəfindən geniş tədqiqatlar aparılmışdır. Bu problemlə əlaqədar xarici ölkə iqtisadçıları Q.B.Polyak [107, 108], B.M.Sabanti [113], L.L.İqonina [89], E.S.Sinisina [116], N.Q.Filatova [120], E.V.Xmelevskaya [123], U.O.Nikitkova [102], Q.M.Kolpakova [92], N.V.Postovoy [110], M.İ.Yandiyev [129], V.N.Voblenko [77], A.Q.Voronin [78], A.M.Yemelyanov [86], I.V.Yefimcuk [87], H.H.Lityaqin [94], I.D.Cernik [125] və başqalarının araşdırmaları da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Yerli məsələlərin və problemlərin həllində bələdiyyələrin rolunun gücləndirilməsi, yerli maliyyə resurslarının artırılması istiqamətləri və maliyyənin əks mərkəzləşdirilməsinin optimal təşkili lazımi səviyyədə tədqiq olunmamışdır. Odur ki, bələdiyyələrin inkişafını maliyyə təminatı baxımından öyrənilməsinə ehtiyac vardır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Dissertasiya işində məqsəd Azərbaycanda yerli özünüidarəetmənin maliyyə təminatının yerli vergitutmanın idarəedilməsi və bələdiyyə mülkiyyətindən səmərəli istifadə hesabına yaxşılaşdırılması və bələdiyyələrin maliyyə

sərbəstliyinin təmin edilməsinə dair elmi surətdə əsaslandırılmış təkliflər işləyib hazırlamaqdan ibarətdir. Tədqiqatda qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün konkret vəzifələr müəyyən edilmişdir.

- Qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində təkliflər verməklə bələdiyyələrin maliyyə təminatının nəzəri və hüquqi şərtlərini tədqiq etmək.

- Yerli özünüidarəetmənin maliyyə təminatında bələdiyyə mülkiyyətinin rolunun araşdırılması.

- Yerli vergitutmanın idarəedilməsinin bələdiyyələrin maliyyə təminatındakı yeri və rolunu qiymətləndirmək.

- Yerli maliyyənin müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi.

- Yerli özünüidarəetmənin maliyyə ehtiyatlarının strukturunun müəyyən edilməsi.

- Azərbaycanda bələdiyyələrin maliyyə ehtiyatlarının formalaşması istiqamətlərini aşkara çıxartmaq.

- Bələdiyyələrə dövlət dəstəyinin araşdırılması.

- Bələdiyyələrin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılmasının əsas elementi olan yerli vergitutmanın idarəedilməsi sisteminin təşkilinin elmi-metodiki əsaslarını formalaşdırmaq.

Tədqiqatın metodları: Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsaslarını bələdiyyələrin maliyyə təminatı ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərman və Sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qəbul etdiyi Qanunlar, həmçinin Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul edilmiş normativ-hüquqi sənədlər, bu sahədə tədqiqat aparan yerli və xarici iqtisadçı alimlərin elmi əsərləri təşkil edir.

Tədqiqat zamanı sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil, iqtisadi-statistik təhlil, deduktiv, iqtisadi-riyazi proqramlaşdırma üsullarından istifadə edilmişdir.

Müdafiyə çıxarılan əsas müddəalar.

- Bələdiyyələrin inkişafı və fəaliyyəti onların maliyyə təminatından birbaşa asılıdır.

-Azərbaycanda bələdiyyələrin birləşmə siyasətinin aparılmasına baxmayaraq hələ də maliyyə vəziyyəti çox zəif olan bələdiyyələr vardır.

-Yerli maliyyə siyasətinin əsas elementini bələdiyyə

mülkiyyətinin idarə edilməsi təşkil etməlidir.

-Bəzi ölkələrdə olduğu kimi dövlət vergilərinin bir hissəsini yerli büdcələrə ayırmaqdan sonra ölkə qanunvericiliyinə əsasən müəyyən edilmiş yerli vergi və ödənişlərin yığımını artırmaq lazımdır.

-Son illərdə torpaq vergisinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində aparılan islahatlar bələdiyyələrin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması ilə yanaşı ölkədə aqrar sahənin inkişafına hesablanmış bir addımdır.

-Azərbaycanda vergi bazasının əmlakın sahəsinin ölçüsünə görə müəyyənləşdirilməsi bəzi bələdiyyələrdə Əmlak vergisi üzrə yerli büdcə gəlirlərinin artmasına səbəb olsa da bu veginin yığımında müəyyən problemlər vardır.

- Mədən vergisinin yığımı üzrə bələdiyyələrin problemləri vardır.

-Yerli büdcə üzrə dövlət yardımının səviyyəsi artırılmalıdır.

-Bələdiyyələr daxili nəzarət sistemini, həmin sistemi qiymətləndirən daxili audit xidmətini yaratmalı və bu sahədə sərbəst auditorların xidmətindən istifadə etməlidirlər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Dövlətin maliyyə siyasəti çərçivəsində yerli özünüidarənin maliyyə problemləri araşdırılaraq bələdiyyələrin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətləri göstərilmişdir. Azərbaycanda ilk dəfə bələdiyyələrin maliyyə ehtiyatları müxtəlif kriteriyalar əsasında qruplaşdırılmışdır (*“Yerli özünüidarəetmənin maliyyə ehtiyatlarının artırılması problemləri”*. AMEA, Elmi Əsərlər, 2017-№6).

- Yerli özünüidarənin inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsində bələdiyyə mülkiyyətinin rolu göstərilməklə iqtisadi tərkibi açılmışdır. Azərbaycanda ilk dəfə bələdiyyə mülkiyyətinin idarəedilməsi və mülkiyyətdən istifadənin səmərəlilik göstəriciləri müəyyən edilmişdir (*«Экономическое развитие органов местного самоуправления за счет эффективного управления муниципальной собственностью»*, Экономика и предпринимательство, Москва-2017, №3).

- Yerli maliyyənin müasir vəziyyəti təhlil edilmiş və bələdiyyələrin maliyyə vəziyyətini əks etdirən iqtisadi göstəricilər müəyyən edilmişdir. Bir neçə bələdiyyənin maliyyə vəziyyəti həmin

göstəricilər əsasında qiymətləndirilmişdir (“*Yerli maliyyənin müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi*”. Kooperasiya. 2018, №2).

- Torpaq vergisi üzrə milli qanunvericilikdə edilən dəyişikliklərin və Fiziki şəxslərdən əmlak vergisi üzrə vergi bazasının təkmilləşdirilməsinin yığıma təsiri əsaslandırılmış, yerli tikinti materialları üzrə mədəni vergisinin xüsusiyyətləri və mədəni vergisinin ilk təzahür forması olan dağ rentası izah edilmişdir (“*Torpaq vergisi: nəzəriyyə və təcrübə*”. Azərbaycanın Vergi jurnalı, 2018-ci il İyul-Avqust; “*Fiziki şəxslərdən əmlak vergisinin təkmilləşdirilməsi hesabına yerli özünüidarəetmənin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması*”, Vergi jurnalı, 2016-3(129); «*Особенности промыслового налога на строительные материалы местного значения*». Экономика и предпринимательство, Москва: 2018, № 1).

- Yerli büdcə gəlirlərinin formalaşmasının təhlili əsasında bələdiyyələrin maliyyə sərbəstliyinin gücləndirilməsi yolları müəyyən edilmiş və yerli büdcə gəlirlərinin artırılmasında audit xidmətinin rolu qiymətləndirilmişdir (“*Yerli büdcələrin gəlirlərinin artırılmasında auditin rolu*”, ADİU-n Elmi Xəbərləri, aprel-iyun 2017).

Tədqiqat işinin nəzəri və praktik əhəmiyyəti: Tədqiqatın nəticələri əsasında hazırlanmış təkliflər Azərbaycanda yerli özünüidarəetmənin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılmasında, yığımın artırılmasında, əmlakdan səmərəli istifadədə nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edir

Tədqiqatın aprobeiasyası və tətbiqi: Əldə olunmuş nəticələrlə bağlı Azərbaycanda və Rusiyada keçirilən konfranslarda çıxışlar edilmişdir. Onların sırasına “*Azərbaycanda bələdiyyələrin yaradılmasının əsas meyarları*” (Azərbaycan-2016), “*Mingəçevir bələdiyyəsinin maliyyə təminatında yerli vergitutmanın rolu*” (Azərbaycan-2018), “*Bələdiyyələrin iqtisadi fəaliyyəti hesabına yerli büdcə gəlirlərinin artırılması*” (Azərbaycan-2018), “*Yerli büdcə gəlirlərinin yerli ödənişlər hesabına artırılması*” (Azərbaycan-2019), “*Роль основных фондов в создании муниципальных предприятий*” (Rusiya-2019), “*Mingəçevir bələdiyyəsinin maliyyə sərbəstliyinin qiymətləndirilməsi*” (Azərbaycan-2019) daxildir.

Ümumilikdə tədqiqat işi üzrə, 5 ədədi xaricdə olmaqla, o cümlədən 2-i beynəlxalq xülasələndirmə və indeksləmə bazasına daxil olan jurnalda dərc edilməklə 18 elmi məqalə və tezis çap olunmuşdur. Elmi-tədqiqat işinin nəticələrinin tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Ağdaş rayonu Ağdaş bələdiyyəsinin 09.04.2018-ci il tarixli 22 sayılı və Azərbaycan Respublikası Mingəçevir şəhəri Mingəçevir bələdiyyəsinin 01.05.2018-ci il tarixli 492 sayılı arayışları elmi işə əlavə edilmişdir.

Dissertasiya işinin materiallarından ali məktəblərdə, kolleclərdə “Bələdiyyə maliyyəsi”, “Bələdiyyə iqtisadiyyatı” fənlərinin tədrisi zamanı istifadə oluna bilər

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı : Tədqiqat işi Gəncə şəhərində yerləşən Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi: Dissertasiya işinin ümumi həcmi 322050 işarə təşkil edir. O cümlədən titul vərəqi və mündəricat 1950 işarə, giriş 17450 işarə, I fəsil 107450 işarə, II fəsil 85500 işarə, III fəsil 82500 işarə, nəticə 12150 işarə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı 15050 işarə, cədvəllər, şəkillər, diaqramlar və istifadə edilmiş ədəbiyyat nəzərə alınmadan dissertasiya işinin həcmi 245500 işarə təşkil edir.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ

FƏSİL I. YERLİ ÖZÜNÜİDARƏETMƏNİN MALİYYƏ TƏMİNATININ NƏZƏRİ ƏSASLARI

- 1.1. Yerli özünüidarəetmənin maliyyə təminatının metodoloji əsasları
- 1.2. Dünya təcrübəsi və Azərbaycanda bələdiyyələrin yaradılması, onların maliyyə fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik bazası
- 1.3. Yerli maliyyə siyasətinin prinsipləri və xüsusiyyətləri

FƏSİL II. YERLİ ÖZÜNÜİDARƏETMƏNİN MALİYYƏ VƏZİYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

- 2.1. Bələdiyyə mülkiyyətinin iqtisadi məzmunu və bələdiyyə mülkiyyətinin idarə edilməsi
- 2.2. Yerli maliyyə və onun müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi
- 2.3. Yerli özünüidarəetmənin maliyyə ehtiyatlarının strukturu

FƏSİL III. YERLİ ÖZÜNÜİDARƏETMƏNİN MALİYYƏ TƏMİNATININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI

- 3.1. Torpaq vergisinin təkmilləşdirilməsi hesabına yerli özünüidarəetmənin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması
- 3.2. Fiziki şəxslərdən əmlak vergisi üzrə vergi bazasının genişləndirilməsi və yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədən vergisinin dərəcələrinin optimallaşdırılması
- 3.3. Bələdiyyələrin iqtisadi fəaliyyəti və gəlirlərinin artırılması yolları

NƏTİCƏ

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

MÜDAFİƏYƏ TƏQDİM EDİLƏN ƏSAS ELMİ MÜDDƏALAR

Bələdiyyələrin inkişafı və fəaliyyəti onların maliyyə təminatından birbaşa asılıdır.

Bələdiyyə-ölkənin qanunvericiliyinə uyğun ərazi hüdudları daxilində yerli özünüidarəetmə formasıdır. Bələdiyyələrin çox zəngin tarixi vardır. Onların meydana gəlməsi şəhərlərin meydana gəlməsi və idarəçiliyi ilə bağlı olmuşdur. Hal-hazırda respublikamızda 1606 bələdiyyə fəaliyyət göstərir.

Bələdiyyələrin yaranmasının zəruriliyi və əhəmiyyəti haqqında ümummilli lider Heydər Əliyev göstərmişdir ki, *“bələdiyyələrin seçilməsi, onların təşkil edilməsi, fəaliyyəti bizim cəmiyyət üçün, dövlətimiz üçün, hər bir vətəndaş üçün çox vacibdir. Bu həm demokratiyanın inkişafı deməkdir, eyni zamanda ölkəni idarəetmədə vətəndaşlarımıza imkanlar yaradılması deməkdir. Bələdiyyələr bizim ölkəmizin inkişafında çox böyük rol oynamalıdır”*. Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə yerli özünüidarəetmə sahəsində aparılan qanunvericilik və institusional islahatlar nəticəsində bələdiyyələrin fəaliyyəti təkmilləşdirilmişdir.

İqtisadi ədəbiyyatda V.E.Cirkin və İ.D.Maskulyaka görə yerli özünüidarəetmənin iqtisadi bazasını aşağıdakılar təşkil edir: yerli maliyyə, bələdiyyə mülkiyyəti və digər mülkiyyət (məsələn, yerli ehtiyacları ödəmək üçün yerli özünüidarəetməyə dövlət tərəfindən verilən). V.E. Cirkin *“Yerli özünüidarəetmənin maliyyə-iqtisadi əsaslarında bələdiyyə mülkiyyətini əsas sayır”* [1]. Digər müəlliflər bələdiyyə mülkiyyətinin əhəmiyyətini azaltmadan yerli maliyyəni önə çəkirlər.

Q.B. Polyakın fikrinə görə *“Yerli özünüidarəetmə orqanları funksiyalarını yerinə yetirdikdə pul vəsaitinin yenidən bölgüsü və istifadəsi zamanı məcmuu ictimai məhsulun dəyərinin bir hissəsinin toplanması prosesində iqtisadi münasibətlər sistemi formalaşır ki,*

¹. Чиркин В.Е. Публичное управление// – учебник. В.Е. Чиркин. М.:Юристь. 2004. – 475 с.

bu da yerli maliyyədir” [2]. İ.D.Maskulyaka görə “Yerli maliyyənin fərqli xüsusiyyəti odur ki, onun əsasını ərazinin inkişafı və əhalinin tələbatlarının ödənilməsi təşkil edir. Beləliklə bələdiyyə maliyyəsi sosial-iqtisadi əlaqələrin cəmi olmaqla yerli əhəmiyyətli məsələlərin həlli zamanı maliyyə resurslarının yaranması, bölgüsü və istifadəsidir” [3].

Azərbaycanın və xarici ölkə alimlərinin tədqiqatlarının məzmununu ümumiləşdirərkən belə qənaətə gəlmək olar ki, yerli özünüidarəetmə orqanlarının inkişafı və fəaliyyəti onların maliyyə təminatından birbaşa asılıdır. Başqa sözlə, onların fəaliyyət göstərən inkişaf etməsi, güclənməsi və demokratik cəmiyyət quruculuğunda faydalı yerini tutması bələdiyyələrin səlahiyyətliyi təmin edilmədən və həmin səlahiyyətlərin reallaşdırılmasının maliyyə təminatı olmadan mümkün deyil.

Azərbaycanda bələdiyyələrin birləşmə siyasətinin aparılmasına baxmayaraq hələ də maliyyə vəziyyəti çox zəif olan bələdiyyələr vardır.

Təcrübədə yerli özünüidarənin iki modeli fərqləndirilir. Xüsusilə qərb ölkələrində iki fərqli model tətbiq edilir. Modelin biri anqlosakson adlanır. Kanada, ABŞ, Böyük Britaniya və digər ölkələrdə tətbiq edilən bu model ingilis-sakson modelidir. Digər model fransız (kontinental) növüdür. Bu model Fransa, Ərəbistan, Türkiyə, Latın Amerikasının və Afrikanın əksər ölkələrində işlədilən modeldir. Hər iki model əsasında bəzi ölkələrdə qarışıq üçüncü növ təşkil edilmişdir. Məsələn: Yaponiya, İtaliya, Almaniyada qarışıq növ tətbiq edilir [4].

Hər iki model üzrə bələdiyyələrə geniş hüquq və vəzifə səlahiyyətləri müəyyən edilmişdir. Respublikamızda bələdiyyələrin hüquq və vəzifələrinin icrası “Bələdiyyələrin statusu haqqında” 2 iyul 1999 cu il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə müəyyən

² . Поляка Г.Б. Государственные и муниципальные финансы: учебное пособие Под ред.– 2-е изд. Перераб. и доп. – М. ЮТИГИ ДАНА. 2007. – 319 с.

³ . Государственные и муниципальные финансы: Учебник, И.Д.Мацкуляка-М: Парс. 2007. 640 с.

⁴ . Hacıyev Ş. Dövlət və bələdiyyə idarəçiliyi // Dərslik. Bakı: -2011. -s.440.

edilir. Həmin qanunun 4-cü “Yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf proqramları” maddəsinin 2-ci bəndində göstərilən yerli əhəmiyyətli sosial inkişaf məsələlərinin həyata keçirilməsi bələdiyyələrin statusuna aid edilmisdir.

Azərbaycanda bələdiyyələr yaradılarkən əhalinin sayı, maliyyə mənbələri, yaşayış məntəqəsinin ümumi inkişaf səviyyəsi dəqiq nəzərə alınmalıdır. Məsələn əhalisinin sayı az olan kənd bələdiyyələri bir neçə dəfə birləşdirilərək ərazilərinin artmasına baxmayaraq həmin bələdiyyələrin maliyyə vəziyyəti çox ağırdır.

Aşağıdakı cədvəldə Aran iqtisadi rayonuna daxil olan Ağdaş inzibati rayonu ərazisində olan bəzi kənd bələdiyyələrinin göstəriciləri əks olunmuşdur (cə.d.1).

Cədvəl 1. Bələdiyyələrin göstəriciləri.

Bələdiyyələrin adları	2015-ci il		2017-ci il		2019-cu il	
	Yığılan torpaq və əmlak vergiləri (manatla)	Əmək haqqı fondu (manatla)	Yığılan torpaq və əmlak vergiləri (manatla)	Əmək haqqı fondu (manatla)	Yığılan torpaq və əmlak vergiləri (manatla)	Əmək haqqı fondu (manatla)
Kükəl bələdiyyəsi	16452	6835	22586	8081	8636	8851
Aşağı Nemətabad bələdiyyəsi	7700	2379	3869	4773	1393	3240
Pirkəkə bələdiyyəsi	7845	4728	5204	3960	1646	3600
Qolqəti bələdiyyəsi	9615	5740	31295	8252	4022	10884
Şəmsabad bələdiyyəsi	4858	3975	6812	4725	1126	5820
Pirəzə bələdiyyəsi	2630	3960	500	3480	750	3064
Yenicə bələdiyyəsi	1895	3790	1356	3465	690	3150

Cədvəl adları qeyd edilən bələdiyyələrin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəl məlumatlarından belə nəticə çıxartmaq olar ki, respublikamızda

fəaliyyət göstərən bələdiyyələrin bir hissəsində maliyyə mənbəyinin olmaması, yaşayış məntəqəsinin ümumi inkişaf səviyyəsinin aşağı olması səbəbindən qanunla onlara həvalə olunmuş yerli sosial məsələlər həmin ərazilərdə icrasız qalır. Xüsusilə kənd bələdiyyələrində yığılan vergilər illik əmək haqqı fondundan azdırsa və ya bərabərsiz həmin bələdiyyələrin ərazisində yerli sosial məsələlərin icrasından söhbət gedə bilməz. Qeyd edək ki, məlumatları əks olunan bələdiyyələrin ərazisində ancaq torpaq və əmlak vergisi tətbiq edilir və onların topladığı vergilər əmək haqqı fondundan azdır.

Bələdiyyələrin əraziləri üzrə maliyyə mənbəyinin çatışmaması əksər bələdiyyələrdə mövcuddur. Odur ki, yerli özünüidarə orqanlarının funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün maliyyə mənbəyinin mövcudluğu bələdiyyələrin yaradılmasında əsas meyarlardan biri olmalıdır. Kənd bələdiyyələrinin maliyyə imkanları nəzərə alınaraq birləşmə yolu ilə yenidən yaradılması məqsədə uyğundur. Belə ki, yerli əhalinin rəyi əsasında bələdiyyələrin birləşməsi aparıla bilər. Əks halda belə yaşayış məntəqələrinin sakinlərinin seçdikləri bələdiyyə üzvləri əmək haqqı almaq üçün seçilmiş olurlar.

Ümumiyyətlə Azərbaycanda bələdiyyələrin böyüdülməsi mexanizmləri barədə bir sıra tədqiqat işi aparılaraq könüllülük prinsipinin inzibati rıçaqlarla dəyişilməsi təklif edilmişdir. Hesab edirik ki, kiçikölçülü bələdiyyələr kadr potensialını formalaşdırma bilmir, inzibati xərcləri artır, həmçinin ərazidə maliyyə ehtiyatları bölünür. Ona görə də maliyyə imkanları nəzərə alınmaqla bələdiyyələrin birləşmə prosesi davam etdirilməlidir.

Yerli maliyyə siyasətinin əsas elementini bələdiyyə mülkiyyətinin idarə edilməsi təşkil etməlidir.

Yetərli maliyyə potensialı düzgün maliyyə siyasəti əsasında formalaşır. Yerli maliyyə siyasəti məqsədlilik, sistemlilik, həqiqilik, səmərəlilik prinsiplərinə əsaslanmalıdır. Dövlətin və bələdiyyələrin maliyyə siyasətinə uyğun olaraq bələdiyyə mülkiyyətinin formalaşması və idarə olunması müstəqil inkişaf yoluna qədəm qoyan demokratik respublikamız üçün tamamilə yeni bir problemdir. Ona görə də bu sahədə yüzillik tarixə malik ölkələrin zəngin təcrübəsindən bəhrələnmək Azərbaycanda fəaliyyət göstərən hər bir bələdiyyə üçün çox vacib və əhəmiyyətlidir. İnkişaf etmiş ölkələrdə bələdiyyə mülkiyyəti sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün başlıca şərt sayılır. Yerli əhəmiyyətli məsələlərin

həlli baxımından mülkiyyət obyektinin sosial-iqtisadi əhəmiyyəti və iqtisadi səmərəliliyi, bələdiyyə əmlakının idarə edilməsi zamanı əsas meyar sayılır.

Bələdiyyələrin fəaliyyətinin mühüm istiqamətlərindən biri də, bələdiyyə mülkiyyətinin idarə edilməsi üçün vacib olan bələdiyyə sahibkarlığının inkişaf etdirilməsidir. Hər bir bələdiyyə kiçik sahibkarlığın subyektinə çevrilə bilər. Nəticədə dövlət bir sıra problemlərdən azad olmuş olur. Dünya təcrübəsinə əsasən kommersiya xarakterli bələdiyyə müəssisələrinin sayı artırılmalıdır.

Mülkiyyətdən istifadənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi göstəricilərinin müəyyən edilməsi yerli özünüidarəetmə orqanlarına mülkiyyətin formalaşmasında və idarəedilməsində gərəkli ola bilər.

Bələdiyyə mülkiyyətinin bir hissəsi yerli büdcəyə gəlir gətirir ki, həmin hissə mülkiyyət kompleksinin aktiv hissəsidir. Digər hissə nəinki qazanc gətirir hətta yerli özünüidarəetmədən həmin obyektlərin saxlanması daim xərc tələb edir. Bu passiv hissədir. Bütövlükdə bələdiyyə mülkiyyəti bir tərəfdən sosial istiqamətdə istifadə edildiyi kimi, digər tərəfdən bələdiyyələrin iqtisadi əsaslarının təşkili baxımdan iqtisadi funksiya həyata keçirir. Respublikamızda bələdiyyə mülkiyyətinin əsas hissəsini torpaqlar təşkil edir.

Rus tədqiqatçısı N. Filatova bələdiyyə mülkiyyətinin iqtisadi səmərəliliyini mülkiyyətdən gələn gəlir, torpaq vergisi və bələdiyyə müəssisələrinin mənfəətlərindən ayırmalar əsasında təhlil etmişdir [5]. Ancaq respublikamızda torpaq vergisi fiziki şəxslər olan torpaq mülkiyyətçilərinin və ya istifadəçilərinin təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrindən asılı olmayaraq torpaq sahələrinə görə hər il sabit tədiyyə şəklində yerli büdcəyə ödənilir. Bələdiyyə torpaqları isə digər fiziki və hüquqi şəxslərə istifadəyə verildikdə icarə haqqı alınır. Torpaq vergisi icarə haqqına daxildir. Həmçinin bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisələrin mənfəətindən 20 % dərəcə ilə mənfəət vergisi yerli büdcəyə ödənilir.

⁵. Филатова Н.Г. Эффективное управление муниципальной собственностью как условие социально-экономического развития муниципального образования/. Диссер.на соиск.учен.степени кандидата экон.наук 2009.

Hesab edirik ki, bələdiyyə mülkiyyətindən istifadənin iqtisadi səmərəliliyinin yerli büdcənin nəticələrinə təsirini: toplanan icarə haqqının, əmlakın satışından gəlirlərin və mənfəət vergisinin mülkiyyətin idarəedilməsinə çəkilən xərclərə olan nisbəti ilə müəyyən etmək olar:

$$E_{iq} = (\dot{I}H + SG + MV) / X \quad (1)$$

$\dot{I}H$ - icarə haqqı.

SG - bələdiyyə əmlakının satışından gəlir.

MV - bələdiyyə müəssisələrinin mənfəət vergisi.

X - mülkiyyətin idarəedilməsinə çəkilən xərclər.

Aşağıdakı cədvəldə Mingəçevir bələdiyyəsinin göstəriciləri əsasında iqtisadi səmərəlilik əmsalı hesablanaraq illər üzrə təhlil edilmişdir.

Cədvəl 2.

Mingəçevir bələdiyyəsinin əmlakının iqtisadi səmərəliliyi göstəricisi

N	Göstəricilər.	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1.	Bələdiyyə əmlakının icarəsi.	73208	94862	122099	119700	131580	130376
2.	Bələdiyyə əmlakının satışından gəlir.	52405	161090	3360	-	41896	33962
3.	Bələdiyyə müəssisələrinin mənfəət vergisi	-	-	-	-	-	-
4.	Bələdiyyə əmlakının idarəedilməsi xərcləri.	139838	125658	125435	121358	128666	160446
5.	Bələdiyyə əmlakının iqtisadi səmərəliliyi	0.898	2.0369	1.00	0.986	1.348	1.024

Cədvəl müəllif tərəfindən Mingəçevir bələdiyyəsinin məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

Əgər səmərəlilik göstəricisi $E_{iq} < 1$ olduqda idarəetmə iqtisadi

tərəfdən səmərəsiz, $E_{iq} \geq 1$ olduqda isə səmərəlidir. Cədvəl məlumatına əsasən qeyd etmək olar ki, 2015-ci ildə iqtisadi səmərəlilik əmsalının yuxarı olmasının səbəbi bələdiyyə əmlakının satışının artmasıdır. Xüsusilə torpaq tükənən təbii sərvət olduğu üçün torpağın satışı mənfəətdir.

Bəzi ölkələrdə olduğu kimi dövlət vergilərinin bir hissəsini yerli büdcələrə ayırmaqdan əvvəl ölkə qanunvericiliyinə əsasən müəyyən edilmiş yerli vergi və ödənişlərin yığımını artırmaq lazımdır.

“Yerli özünüidarə haqqında” Avropa Xartiyasının yerli özünüidarəetmənin maliyyə təminatı ilə bağlı şərtlərindən biri də onların maliyyə vəsaitlərinin heç olmazsa bir hissəsinin yerli vergi və yığımlardan təşkil olunması, həmçinin yerli vergilərin dərəcələrinin yerli özünüidarə orqanları tərəfindən qanunla göstərilən hədudlarda müəyyənləşdirmək səlahiyyətinin olmasıdır. Yəni bələdiyyələrə yerli vergi ayırmaqda onlara vergitutma sahəsində səlahiyyətlər verilməlidir. Müxtəlif yollarla vergilərin bölüşdürülməsində məqsəd yerli orqanlarda təşəbbüskarlıq yaratmaqdır. Həmçinin müəyyən edilmiş verginin hansı səviyyədə daha səmərəli olması nəzərə alınmaqla bələdiyyənin xüsusi gəlirlərini formalaşdırmaqdır. Yerli vergilər vergitutma bazası ölkə üzrə bərabər paylanmış vergilər hesab edilməlidir.

İqtisadi ədəbiyyatda yerli büdcənin vergi gəlirlərinin formalaşmasının tədqiqi zamanı 2 sual yaranır: hansı vergilər tamamilə yerli səviyyəyə verilməli (vergitutmanın əsas elementlərinin müəyyən edilməsi səlahiyyətlərinin verilməsi) yəni hansı vergiləri yerli vergi hesab etməli və digər vergiləri bələdiyyələrin xeyrinə hansı nisbətdə ayırmalı.

V.V.Korovkinə görə “*Aşağı büdcəni vergi gəlirləri ilə təmin etməyin bir neçə üsulu məlumdur:*

-fiksə edilmiş; bu üsulla “bir vergi-bir büdcə” prinsipinə əsasən ayrı-ayrı vergilər büdcələr üzrə bərkidilir;

-cəmlənmiş; bu üsulla vergi dərəcələri büdcələr üzrə fərqli olur (eyni vergi növü üzrə). Qanunla vergi dərəcələri ayrılmaqla, bələdiyyələrə icazə verilir ki, xüsusi üstəlİK dərəcə və ya azalma tətbiq etsinlər. Bəzi ədəbiyyatda bu üsulu vergi bazasından birgə

istifadə üsulu adlandırılır.

-normativ; bu üsulla yığılan vergi məbləğindən norma əsasında aşağı büdcələrdə saxlanılır” [6].

Vergitutmaya dair elmi ədəbiyyatda yerli özünüidarə ilə yuxarı orqanlar arasında səlahiyyətlərin bölgüsünün bir sıra prinsipləri müəyyən edilmişdir. Səlahiyyətlərin məhdudlaşdırılması vergitutma bazasının mobilliyindən asılıdır. Yəni baza daha çox mobil olduqda yuxarı səviyyədə vergi alınmalıdır. Bu onunla şərtlənir ki, mobil bazalar bir ərazidən başqa əraziyə hərəkət edə bilər. Bu prinsipə əsasən mülkiyyətdən (daşınmaz əmlakdan) vergitutma məqsədli olaraq yerli orqanlara həvalə edilir.

Digər bir prinsip səlahiyyətlərin bölgüsünün vergitutma bazasının bərabər yerləşməsindən asılılığıdır. Əgər vergitutma bazası qeyri-bərabər yerləşibse yuxarı orqanlara təhkim edilir və ya əksinə. Vergi daxiləlmaları iqtisadi fəaliyyətdən daha çox asılı olduqda yuxarı büdcəyə, əksinə baza sabit olduqda yerli büdcəyə təhkim edilir. Deməli vergi bazası ölkənin iqtisadi siyasətindən asılıdırsa həmin vergini daha uyğun büdcə səviyyəsinə təhkim etmək lazımdır. Vergitutma bazasının uçotu ilə bağlı xərclərin iqtisadi səmərəliliyi də vergi səlahiyyətlərinin bölgüsündə əsas şərtidir. Hansı vergilərin bazası irimiqyaslıdırsa yuxarı orqanlara həvalə edilməlidir.

Bəzi hallarda bələdiyyələr yerli vergilərin tətbiqinə, progressiv vergi dərəcələrinin tətbiqinə və əhalidən həmin vergilərin yığılmasına qanunvericilikdə onlar üzərinə qoyulmuş öhdəlik kimi yox, onlara verilmiş hüquq kimi baxırlar. Bundan başqa bir sıra bələdiyyələr yazılmış tədiyyə bildirişini vergi ödəyicilərinə çatdırmırlar. Araşdırma (şifahi sorğuya əsasən) göstərir ki, tədiyyə bildirişi vaxtında çatdırılmadığı üçün yığımın səviyyəsi aşağı düşür və əsasən bələdiyyələr tərəfindən faiz məbləğləri hesablanmır. Ölkəmizdə bələdiyyələrin vergi yığımı üzrə üzləşdiyi digər bir çətin məqam informasiya qıtlığıdır. Xüsusilə fiziki şəxsə məxsus daşınmaz əmlakın uçotu 1999-cu ildə vergi orqanları tərəfindən

⁶ . Коровкин В. В. Основы теории налогообложения/, учебное пособие, М.: Экономистъ, -2006. - 576 с:

təqdim edilən məlumatlar (təsərrüfat kitabları) əsasında aparılır. Belə ki, Daşınmaz Əmlakın Dövlət Reyestri Xidmətinin ərazi idarələri bəzi hallarda bələdiyyələrin yazılı sorğularını cavablandırmırlar. Nəticədə bələdiyyə orqanları daşınmaz əmlakların sahəsini müəyən etməkdə çətinliklə üzləşirlər. Bu prinsipləri nəzərə almaqla bələdiyyələrin mütəmadi olaraq daşınmaz əmlaklarla bağlı məlumatlarla təmin olunması məqsədə müvafiqdir. Yəni hesab edirik ki, reyestr orqanlarının bələdiyyələri yazılı və ya elektron qaydada məlumatlandırması məcburi olmalıdır.

Azərbaycanda yerli büdcə anlayışı bələdiyyələr təşkil edilənədək dövlət büdcəsindən regionlar üçün ayrılan vəsait kimi başa düşülürdü. Bələdiyyələr təşkil edildikdən sonra yerli büdcə anlayışı konkret mənə kəsb edərək bələdiyyə büdcəsi kimi qəbul edilməyə başlandı.

Cədvəl 3.

Yerli gəlir və xərclərin dəyişmə dinamikası (min manat).

Gəlirlər və xərclər	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Son 6 ildə artım azalma (%-lə)
Dövlət büdcəsinin (təsdiq edilmiş)							
-yerli gəlirlər	782424.0	834536.0	766345.5	642381.0	653350.0	738766.0	-5.6%
- yerli xərclər	1629449.0	1653950.0	1541251.0	718270.0	723925.0	842812.0	- 48.3%
İcmal yerli büdcələrin icra edilməsi							
-yerli gəlirlər	49065.7	30803.9	31617.2	36079.4	35973.7	36381.8	- 25.9%
- yerli xərclər	49743.6	30882.5	31328.6	35711.5	35995.9	36378.8	- 26.9%

Mənbə: www.azstat.org

Cədvəl məlumatlarına əsasən qeyd edə bilərik ki, icmal yerli büdcə gəlirləri altı ildə 25.9%, xərcləri isə 26.9% aşağı düşmüşdür. Bunun əsas səbəbi əvvəlki illərdə torpaq satışı hesabına yerli gəlirlərin artırılması və gəlirlərə uyğun xərclərin balanslaşdırılmasıdır. Dövlət büdcəsinin yerli xərclərinin 48.3% azalmasının səbəbi isə son illərdə mədəniyyət və təhsil xərclərinin mərkəzləşdirilmiş xərclərə aid edilməsidir. 2020-ci ildə yerli gəlirlər 764535.0 min, yerli xərclər 814870.0 min manat nəzərdə tutulmuşdur. 2019-cu ildə yerli gəlirlərin 2018-ci illə müqayisədə 13%, 2020-ci ildə isə 17% artması ölkədə sahibkarlığın inkişafı və nağdsız dövriyyənin artırılması əsasında gəlirlərin (dövriyyənin) leqallaşdırılmasıdır. Gəlirlərə münasib olaraq xərclər də 2019-cu ildə 16%, 2020-ci ildə isə 12.6% artmışdır.

Ölkənin müasir idarəetməsinin əsas məsələlərindən biri yerli özünüidarəetmənin maliyyə sərbəstliyinin təmin edilməsidir. Bələdiyyələrin maliyyə sərbəstliyi öz gücləri ilə, kənar təsir olmadan, özlərini maliyyə resursları ilə təmin etmələridir. Dünya təcrübəsində o cümlədən rus tədqiqatçıları E. Xmelevskayanın və U. Nikitkovanın elmi işlərində bələdiyyənin maliyyə vəziyyətini qiymətləndirmək üçün aşağıdakı əmsallardan istifadə olunur:

$\Theta_g = G_n / G_x$ (2) gəlirlərin əlaqəsi əmsalı. G_n - nizamlanan gəlirlər; G_x - xüsusi gəlirlər.

$\Theta_m = G_x / G_{\Sigma}$ (3) maliyyə sərbəstliyi əmsalı. G_{Σ} - ümumi gəlirlər.

$\Theta_{bt} = X / S$ (4) büdcə təminatlığı əmsalı. X - xərclər; S - bələdiyyə əhalisinin sayı.

$\Theta_{bn} = G_{\Sigma} / S$ (5) büdcə nəticəliliyi əmsalı.

$\Theta_t = G_x / X$ (6) minimal xərclərin xüsusi gəlirlərlə təmin olunma əmsalı [7; 8].

Aşağıdakı cədvəldə Aran iqtisadi rayonunun ərazisinə aid olan

⁷ . Хмелевская Елена Вячеславовна Формирование и использование финансовых ресурсов муниципальных образований/. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. -2007. -с.130.

⁸ . Никиткова Ульяна Олеговна- Налоговый фактор развития финансовой самостоятельности муниципальных образований/. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. -2012. -с.24.

respublika tabeli şəhərlər olan Mingəçevir və Yevlax bələdiyyələrinin son beş illik statistik göstəriciləri əks olunmuşdur:

Cədvəl 4.

Mingəçevir və Yevlax bələdiyyələrinin statistik göstəriciləri (manat).

Göstəricilər	Mingəçevir					Yevlax				
	2015	2016	2017	2018	2019	2015	2016	2017	2018	2019
Xüsusi gəlirlər: o cümlədən -vergi gəlirləri -qeyri-vergi gəlirləri	316236 60284 255952	193467 68008 125459	245853 71800 174053	259502 61620 197882	244273 62292 181981	109543 10955 98588	34206 11078 23128	66673 12124 54549	125038 26994 98044	115484 54368 61116
Nizamlanan gəlirlər:	140000	155000	170000	170000	170000	22000	22000	22000	22000	22000
Cəmi gəlirlər:	456236	348467	415853	429502	414273	131543	56206	88673	147038	137484
Cəmi xərclər:	353887	406933	387720	416475	416200	131557	56230	88308	146502	137411
Bələdiyyə əhalisinin sayı (nəfərlə)	-	-	-	-	100670	-	-	-	-	62036

Mənbə:Cədvəldə adları göstərilən bələdiyyələrin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəl 5-də Mingəçevir və Yevlax bələdiyyəsinin 2015-2019-cu illər üzrə maliyyə vəziyyətini əks etdirən göstəricilər əks olunmuşdur:

Cədvəl 5.

Mingəçevir və Yevlax bələdiyyəsinin statistik göstəriciləri
(manat)

N	Göstəricilər	Mingəçevir					Yevlax				
		2015	2016	2017	2018	2019	2015	2016	2017	2018	2019
1	Gəlirlərin əlaqəsi əmsalı: (Ə _{gə})	0.44	0.80	0.69	0.66	0.7	0.20	0.64	0.33	0.18	0.19
2	Bələdiyyələrin maliyyə sərbəstliyi əmsalı: (Ə _{ms})	0.69	0.56	0.59	0.60	0.59	0.83	0.61	0.75	0.85	0.84
3	Büdcə təminatlığı əmsalı: (Ə _{bt})	4.04	3.85	4.14	3.94	4.13	2.12	0.91	1.42	2.36	2.22
4	Büdcə nəticəliliyi əmsalı: (Ə _{bn})	4.53	3.46	4.13	4.27	4.11	2.12	0.91	1.43	2.37	2.22
5	Minimal xərclərin xüsusi gəlirlərlə təmin olunma əmsalı: (Ə _i)	0.78	0.50	0.59	0.62	0.58	0.83	0.61	0.79	0.85	0.84

Mənbə: Cədvəldə adları göstərilən bələdiyyələrin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəl məlumatından görünür ki, hər iki bələdiyyədə gəlirlərin əlaqəsi və maliyyə sərbəstliyi əmsalları illər üzrə əsaslı olaraq dəyişməyib ki, bu da dövlət büdcəsindən ayrılan dotasiyaların yerli büdcə gəlirlərinin proqnoz göstəricilərinə uyğunlaşdırılmasını göstərir. Büdcə təminatlığı və nəticəliliyi əmsallarında artım və azalma müşahidə edilir ki, bu da yerli büdcə xərclərinin gəlirlərə müvafiq uyğunlaşdırılmasının nəticəsidir. Yəni hər iki bələdiyyədə illər üzrə tarazlaşdırma prinsipi əsasında tərtib olunan büdcə icra

edilmişdir.

Bələdiyyələrin maliyyə ehtiyatlarını araşdırmaqla belə nəticəyə gəlmək olar ki, aşağıdakı kriteriyalar əsasında maliyyə ehtiyatlarını qruplaşdırmaq olar:

-yaranma xarakterinə görə məcburi yaradılan və könüllü əsaslarla yaranan.

-yaranma mənbəyinə görə: xüsusi vəsait, yuxarı orqanların ayırdığı vəsaitlər və maliyyə bazarından cəlb edilmiş vəsaitlər.

-fond təyinatına görə yerli büdcə, büdcədən kənar fondlar və bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisələrin maliyyə resurslarına ayrılır.

Hesab edirik ki, bu gün bəzi ölkələrdə olduğu kimi dövlət vergilərinin bir hissəsini yerli büdcəyə ayırmaqdan əvvəl ölkə qanunvericiliyinə əsasən müəyyən edilmiş yerli vergi və ödənişlərin yığımını artırmaq lazımdır.

Son illərdə torpaq vergisinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində aparılan islahatlar bələdiyyələrin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması ilə yanaşı ölkədə aqrar sahənin inkişafına hesablanmış bir addımdır.

Bələdiyyələrin sabit gəlir mənbəyindən biri torpaq vergisidir. Torpaq vergisini digər vergilərdən fərqləndirən bir xüsusiyyət vergi dərəcələrinin kənd təsərrüfatı, sənaye və yaşayış fondu torpaqları üzrə müxtəlif olmasıdır. 20 iyun 2014-cü il tarixli dəyişikliklə bir qrup torpaqlar üzrə 10000 kvadrat metrədən artıq torpaq sahəsinin vergi dərəcəsi iki dəfə artırılmışdır. Vergi dərəcələri artırılan torpaq sahələrinə sənaye tipli, yaşayış və bağ yerləri aiddir. Nəzərə alsaq ki, fiziki şəxslər torpaq vergisini yerli büdcəyə ödəyirlər və bu dəyişiklik 2015-ci ilin yanvarın 1-dən qüvvədədir 2015-ci il icmal yerli büdcə gəlirlərində artım müşahidə edilmir. Belə ki, 2014-cü ildə yerli büdcə gəlirləri 49065.7 min manat olduğu halda torpaq vergisinin dərəcəsi qalxdığı bir dövrdə 2015-ci ildə 30803.9 min manat olmuşdur.

Vergi qanunvericiliyinə edilən dəyişikliyə müvafiq olaraq təyinatı üzrə istifadə edilməyən torpaqlar üzrə torpaq vergisi artırılmışdır. Bu məqsədlə kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlara dair elektron məlumat bazası yaradılmışdır. Hesab edirik ki, belə

məlumat bazasının formalaşdırılması torpağın qara qızıl adının geri qaytarılması, yəni torpaqdan səmərəli istifadə sahəsində görülən mühüm işdir. Burada məqsəd kənd təsərrüfatı istehsalını artırmaq, torpağın istehsal vasitəsi rolunu artırmaqdır.

Torpaq və əmlak vergisinin əsas üstünlüyü vergitutma bazasının sabitliyi, vergitutma dövrü ərzində az dəyişikliyə məruz qalması, yəni torpaq və əmlak mülkiyyətçilərinin, istifadəçilərinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrindən asılı olmamasıdır. Yəni torpaq və əmlak vergisinə müvafiq büdcənin sabit gəliri kimi baxmaq olar. Məhz buna görə də bəzi dünya ölkələrində olduğu kimi torpaq və əmlak vergisini bütövlükdə yerli vergi hesab etməklə bələdiyyələrin maliyyə təminatını yaxşılaşdırmaq olar.

Araşdırmaya əsasən deyə bilərik ki, torpaq vergisi üzrə qanunvericilikdə edilən dəyişikliklərə (təkmilləşdirmə istiqamətində) eyni zamanda vergi dərəcələrinin optimallaşdırılmasına baxmayaraq bələdiyyələrə verilmiş maliyyə imkanlarından onlar lazımınca istifadə edə bilmirlər. Bəzi bələdiyyələrdə torpaq vergisinin yığılı arzu olunan səviyyədə deyil.

Azərbaycanda vergi bazasının əmlakın sahəsinin ölçüsünə görə müəyyənləşdirilməsi bəzi bələdiyyələrdə Əmlak vergisi üzrə yerli büdcə gəlirlərinin artmasına səbəb olsa da bu veginin yığılımda müəyyən problemlər vardır.

01.01.2015-ci il tarixə qədər fiziki şəxslərdən əmlak vergisi onların xüsusi mülkiyyətində olan binaların inventar dəyərindən 0.1%-lə hesablanırdı. Binaların böyük əksəriyyətinin inventar dəyərinin olmaması və ya bu dəyərin bazar dəyərindən dəfələrlə az olması əmlak vergisinin yığılımda problem yaradırdı. 20 İyun 2014-cü il tarixdə edilən dəyişikliyə əsasən artıq respublikamızda fiziki şəxslərin əmlak vergisi əmlakın sahəsinin ölçüsünə görə müəyyənləşdirilir. Bu dəyişiklikdən sonra əmlak vergisinin yığılı sahəsində qanunvericilikdən qaynaqlanan problemlərin bir hissəsi aradan qalxmışdır.

Vergi bazasının dəyişdirilməsi, yəni yeni mexanizmin tətbiqi qeyri-yaşayış sahələrinin də vergiyə cəlb edilməsinə şərait yaratmışdır. Lakin bəzi hallarda daşınmaz əmlakına görə Şəhadətnaməsi olmayan şəxslər əmlak vergisini ödəməkdən imtina

edirlər. Vergi qanunvericiliyində əmlak vergisinin fiziki şəxslərin xüsusi mülkiyyətində olan binalara görə hesablanması ziddiyyət yaradır. Ölkədə xüsusən də kənd yerlərində olan evlərin böyük əksəriyyətinin mülkiyyət sənədinin olmaması həmin əmlakın vergiyə cəlb edilməsində çətinlik yaradır. Mərkəzi Aran regionunun 10-qədər bələdiyyəsi arasında aparılmış sorğunun nəticəsi göstərir ki, kənd bələdiyyələri əmlak sahiblərinin mülkiyyət sənədləri olmadığı üçün əmlak vergisini hesablaya bilmirlər. Buna görə bəzi ölkələrdə olduğu kimi, əmlak vergisinin mülkiyyətçilərdən və ya istifadəçilərdən yığılması məqsədə uyğun hesab edilir. Belə olan halda bələdiyyələrin ərazilərindəki binaları ölçməklə təsərrüfat başçılarına adına əmlak vergisi hesablamaları qanuniləşər.

Fiziki şəxslərin yaşayış binaları ilə müqayisədə sahibkarlıq (həmçinin icarəyə verilmiş) məqsədilə istifadə edilən binalarının əmlak vergisinə xüsusi əmsallar tətbiq etməklə bələdiyyələrin əsas maliyyə mənbəyi olan vergilərin yığımını artırmaq olar. Həmçinin turizm regionlarında mənzillərə əmsallar tətbiq edilməklə əmlakın sahəsinə görə mülkiyyət obyektinin vergiyə cəlb olunması mexanizminin çatışmazlıqlarını minimuma endirmək olar.

Yerli özünüidarəetmənin maliyyə təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədilə dünya təcrübəsinə əsasən əmlak vergisinin obyektlərini nəqliyyat vasitələri hesabına artırmaq və hüquqi şəxslərin əmlak vergisini yerli vergilərə daxil etmək məqsədə uyğundur. Çünki, sahibkarlıq məqsədilə istifadə edilən eyni aktivə görə müxtəlif dərəcə ilə əmlak vergisi ödənilir. Ümumiyyətlə fiziki şəxslərə məxsus sahibkarlıq məqsədilə istifadə edilən daşınar aktivlərə əmlak vergisi hesablanmır.

Fiziki şəxslərdən əmlak vergisi üzrə vergi bazasının dəyişdirilməsi bəzi bələdiyyələrdə yığıma müsbət təsir etsə də hələ də problem yaradan səbəblər çoxdur. Bunlar bələdiyyələrin işini düzgün qurmamasından, həm də qanunvericilikdən qaynaqlanır. Belə ki, bir sıra bələdiyyələrdə ümumiyyətlə əmlak vergisini yığmaq təcrübəsi yoxdur.

Mədən vergisinin yığımları üzrə bələdiyyələrin problemləri vardır.

Yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə Mədən vergisi

çaylaq və dağ ətəyi ərazidə yerləşən bələdiyyələr tərəfindən tətbiq edilir. Mədən vergisi dağ rentasının bir formasıdır. İqtisadi ədəbiyyatda əsasən torpaq rentası öyrənilmişdir. Yer səthinin yerin təki ilə qırılmaz əlaqəsi torpaqla dağ rentasının birgə baxılmasına şərait yaradır. Mədən vergisi bir çox ölkələrdə müxtəlif adlarla tətbiq edilir. Təbii sərvətlərin istifadəçiləri tərəfindən ödənilən belə vergilərin müxtəlif xüsusiyyətləri vardır. Belə vergilər fiskal xarakteri ilə yanaşı nizamlayıcı xarakter daşıyır. Belə ki, təbii sərvətlər bərpa edilən deyil. Burada vergi təbii sərvətlərdən istifadəni nizamlayır, həmçinin zərərli təsirin qarşısını alır, təbiəti (ətraf mühiti) qoruma tədbirləri üçün tətbiq edilir. Mingəçevir bələdiyyəsinin ərazisində yerli əhəmiyyətli tikinti qumları çıxarıldığı üçün həmin bələdiyyənin son altı illik statistik göstəriciləri əsasında təhlil aparılmışdır.

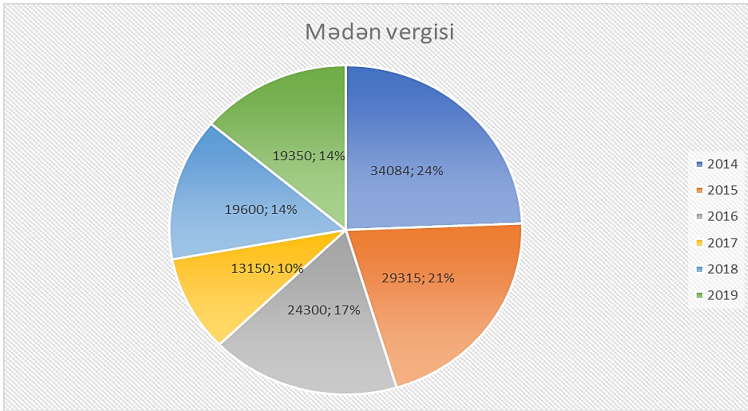
Aşağıdakı cədvəldə respublika tabeli şəhər olan Mingəçevir bələdiyyəsinin son altı illik statistik göstəriciləri əks olunmuşdur:

Cədvəl 6.

Mingəçevir bələdiyyəsi üzrə yığılan Mədən vergisi (manat).

Göstəricilər	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Mədən vergisi	34084	29315	24300	13150	19600	19350
Xüsusi gəlirlər -vergi gəlirləri	173887	316236	193467	245853	259510	244273
-qeyri vergi gəlirləri	48274 125613	60284 255952	68008 125459	71800 174053	61620 197890	62292 181981
Mədən vergisinin vergi gəlirlərində xüsusi çəkisi	70,6%	48,6%	35,7%	18,3%	31,8%	31,1%

Cədvəl www.mingecheviri-belediyye.az saytının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.



Şəkil 1. Mingəçevir bələdiyyəsi üzrə mədəən vergisinin yığımının dəyişmə dinamikası (manatla)

Cədvəl məlumatından görüldüyü kimi Mədəən vergisinin həcmi illər üzrə azalmışdır. Yəni mədəən vergisinin xüsusi çəkisi 70.6 %-dən 18.31%-ə enmişdir. Halbuki, 01.01.2016-cı il tarixindən mədəən vergisinin dərəcəsi optimallaşdırılaraq iki dəfə artırılmışdır yəni 1 kub metr üçün 0.5 manatdan 1 manata qaldırılmışdır.

Araşdırma əsasında qeyd edə bilərik ki, mədəən vergisinin yığımı üzrə bələdiyyələrin əsas problemi çıxarılan faydalı qazıntıların miqdarının düzgün müəyyən edə bilməmələridir. Belə ki, vergi orqanları istənilən vergi ödəyiciləri kimi Mədəən vergisi ödəyicilərində də xronometraj qaydası ilə müşahidə aparmaqla onların satış dövriyyələrini müəyyən edə bilərlər. Belə səlahiyyətlərin bələdiyyə vergi orqanlarına da verilməsi daha məqsədəuyğundur. Digər bir məsələ bələdiyyələrin ərazilərini əks etdirən xəritələrin tamamilə hazırlanmamasıdır ki, bələdiyyələr mülkiyyət hüququnun təsdiqində müəyyən çətinliklə üzləşirlər.

Hesab edirik ki, mədəən vergisinin dərəcələri yenidən optimallaşdırılmalıdır, çünki bazarda 1 kub metr qumun qiyməti 20-25 manat olduğu halda 1 manat Mədəən vergisi ödənilir.

Yerli büdcə üzrə dövlət yardımının səviyyəsi artırılmalıdır.

Dünya təcrübəsində bələdiyyələrin xüsusi gəlirləri ilə yanaşı dövlət yardımları da xüsusi çəkiyə malikdir. Yerli büdcə gəlir və

xərclərinin tarazlaşdırılmasında dövlət yardımlarının rolu az deyil. Dövlət büdcəsindən yerli büdcəyə ayrılan vəsaiti 2 yerə məqsədsiz (dotasiya) və məqsədliyə (subsidiya, subvensiya) ayırmaq olar. Bəzi ölkələrdə yerli büdcələrə ayrılan dotasiyalar yerli büdcə gəlirlərinin 50%-ni təşkil edir. Skandinaviya ölkələrində, postsovet ölkəsi olan Estoniyada bu göstərici 50%-dən də yuxarıdır.

Aşağıdakı cədvəldə ölkəmizdə illər üzrə icmal yerli büdcə gəlirləri, yerli büdcələrə ayrılan dotasiya və dotasiyanın yerli büdcə gəlirlərində xüsusi çəkisi əks olunmuşdur:

Cədvəl 7.

İcmal yerli büdcələrə ayrılan dotasiyalar (min manat).

Göstəricilər:	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Yerli özünü idarəetmə orqanlarının (bələdiyyələrin) büdcələrinin gəlirləri (respublika üzrə cəmi).	49065.7	30803.9	31617.2	36079.4	35973.7	36381.8
Bələdiyyələrə ayrılan dotasiyalar	5200,0	5200,0	5200,0	5200,0	5200.0	4700.0
Yerli büdcələrin gəlirlərində dotasiyaların xüsusi çəkisi	10.6%	16.88%	16,45%	16,41%	14.45%	12.92%

Cədvəl Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəl məlumatından görünür ki, 2014-2018-cu illər ərzində yerli büdcələrə ayrılan dotasiyanın həcmi dəyişməmişdir. Dotasiyanın 2015-2017-ci illər üzrə xüsusi çəkisinin artmasının da səbəbi icmal yerli büdcə gəlirlərinin azalmasıdır. 2020-ci ildə isə 5000.0 min manat dotasiya ayrılmışdır. Son illərə qədər bütün bələdiyyələrə böyüklüyündən və kiçikliyindən asılı olmayaraq eyni miqdarda dotasiya ayrılırdı ki, bu da bələdiyyələrin maliyyə resurslarını artırmaqda təşəbbüskarlıqlarının aşağı düşməsinə səbəb olurdu. Belə ki, qanunvericilikdə vəsaitin ayrılmasının müəyyən şərtləri nəzərdə tutulsa da reallıqda buna riayət edilmirdi. “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa 20 iyun 2014-cü il tarixli dəyişikliklə qanunun 34.4-cü maddəsi yeni redaksiyada verilmişdir. Həmin maddədə dotasiyanın yuxarı həddinin yox, həddinin hesablanması üçün konkret kriteriyalar müəyyənləşdirilib. Bu kriteriyalar arasında bələdiyyələrin gəlir və

xərclərinin nəzərə alınması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Digər dəyişiklik “Büdcə sistemi haqqında” qanuna 32.2.2-ci maddənin əlavə edilməsidir. Əlavədən əvvəl maliyyə dəstəyinin göstərilməsi aydın deyildi. Belə ki, subvensiyanın ayrılmasının konkret mexanizminin olmaması problem yaradırdı. Dəyişikliklə subvensiyanın ayrılması mexanizminin müddəti göstərilməklə qanuniləşdirilib. Bələdiyyələr yerli proqramların qəbulu və icrası ilə bağlı özləri və ya təmsil olunduqları assosiasiyalar vasitəsilə hər il mart ayının 15-nə dək müraciət edə bilirlər. Onların müraciətinə 30 gün ərzində baxılaraq məlumat veriməlidir. Bələdiyyələrə əlavə səlahiyyətlər həvalə edildikdə də subvensiya verilməsi nəzərdə tutulur. 2019-cu ildə bələdiyyələrə 1000.0 min, 2020-ci ildə isə 1200.0 min manat subvensiya ayrılmışdır.

Dünya təcrübəsində kredit münasibətləri vergi-büdcə münasibətləri kimi bələdiyyə maliyyəsinin əsaslarını təşkil edir. Yerli Özünüidarəyə dair Avropa Xartiyasının şərtlərinə uyğun olaraq bələdiyyələr milli iqtisadi siyasət çərçivəsində maliyyə təminatı məqsədilə borc bazarından vəsait cəlb edə bilirlər. Burada məqsəd bələdiyyələrin maliyyə sisteminin çevikliyinə təmin edilməsidir. Qərbi ölkələrində yerli özünüidarəetmə orqanları 2 üsulla borc bazarından vəsait cəlb edirlər: qiymətli kağız dövriyyəyə çıxarmaqla və kredit təşkilatlarından vəsait almaqla.

Bələdiyyələrin kreditləşdirilməsi sisteminin inkişafı üçün əksər dövlətlərdə xüsusi proqramlar qəbul edilir. Xüsusilə səlahiyyətli dövlət təşkilatları bələdiyyələrin bank kreditlərinin faizini subsidiyalaşdırırlar. Hətta inkişaf etmiş ölkələrdə bələdiyyələrin kommersiya bankları tərəfindən kreditləşdirilməsi dövlət dəstəyi ilə inkişaf edir.

Ölkəmizdə yerli özünüidarəetmə orqanlarının kredit resurslarından istifadə etməsi yox səviyyədədir. Bələdiyyələrin aldığı kreditlər qısamüddətli olaraq ancaq cari xərclərin ödənməsinə yönəldilir. Yerli özünüidarə orqanlarının əmlakları olmadığı üçün kredit münasibətlərinin iştirakçısına çevrilə bilmirlər. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının kredit bazarına çıxışına maneə olan əsas səbəblərdən biri də bələdiyyələrin zəruri biliklərə malik

mütəxəssislərinin olmamasıdır. Xüsusilə də kredit alətlərilə işləmək üçün bələdiyyələrin zəruri strategiyaları yoxdur.

Bələdiyyələrə dövlət dəstəyinin göstərilməsi ilə bağlı qanunvericilikdə dəyişikliklərin edilməsinə baxmayaraq illər üzrə dotasiyanın məbləğində artım olmamışdır. Həmçinin demək olar ki, az sayda bələdiyyə təşəbbüs göstərərək dövlət büdcəsindən subvensiya almışdır.

Cəlb edilmiş vəsaitlər, xüsusilə bank kreditləri bələdiyyələri maliyyə-kredit təşkilatlarından asılı etməsinə baxmayaraq, reallaşdırılan biznes layihələri bələdiyyələrin xüsusi gəlirlərinin artmasına səbəb ola bilər. Müvafiq orqanlar tərəfindən bələdiyyələrə güzəştli kreditlərin verilməsi mexanizmi hazırlanmalı və kreditlər alınmaqla bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisələr bazarın iştirakçısına çevrilməlidir.

Bələdiyyələr daxili nəzarət sistemini, həmin sistemi qiymətləndirən daxili audit xidmətini yaratmalı və bu sahədə sərbəst auditorların xidmətindən istifadə etməlidirlər.

“Yerli vergi və ödənişlər haqqında” qanuna əsasən bələdiyyələrə yerli ödənişlər ayrılmışdır. Araşdırma əsasında qeyd edə bilərik ki, bu ödənişlərin yığımı, yerli büdcə gəlirlərində xüsusi çəkisi bələdiyyələr üzrə fərqlidir. Bələdiyyələrə ayrılan yerli ödənişlərin bir hissəsi onların iqtisadi fəaliyyəti ilə birbaşa bağlıdır. Belə ki, bələdiyyə mülkiyyətində olan əmlakları o cümlədən torpaqları icarəyə verər, satışını həyata keçirər, stasionar və ya səyyar ticarət, ictimai iaşə və digər xidmətlər üçün xüsusi yerlər ayıra bilər. Bu fəaliyyətdən daxilolmalarda yerli ödəniş olmaqla bələdiyyə büdcəsinə toplanır.

Bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqlarda, binalarda və digər obyektlərdə (açıq məkanda) reklamın yerləşdirilməsinə və yayımına görə önəniş küçə reklamlarına görə bələdiyyə torpaqlarında, binalarında küçə reklamının yerləşdirilməsinə görə tətbiq edilir.

Bələdiyyə ərazisində hüquqi və fiziki şəxslərə məxsus olan avtomobil dayanacaqları və ya bələdiyyələrin qərarına əsasən müəyyən edilmiş yerlərdə bütün növ nəqliyyat vasitələrinin dayanacaqları üçün ödəniş hər bir nəqliyyat vasitəsi üçün sutkada 0.1 manatdan çox olmamaqla tətbiq edilə bilər. 15.12.2017-ci il

tarixli dəyişikliklə “Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında” qanuna bələdiyyə yollarında təşkil edilmiş parklanma yerlərindən daxil olan vəsaitlərin yerli büdcəyə aid edilməsi əlavə edilmişdir ki, bu da bəzi problemlərin həllinə yönəlmişdir. Belə ki, bu günə qədər dayanacaq haqları icra orqanlarının tərkibində olan xidmət strukturları tərəfindən toplanırdı.

Bələdiyyə ərazisində mehmanxana, sanatoriya və turizm xidmətləri göstərən şəxslərdən hər bir şəxs üçün sutkada 1.1 manatdan çox olmamaqla ödəniş müəyyən edilə bilər. Yerli vergilər və son iki ödənişin hesablanması, ödənilməsi və güzəştin verilməsi qaydası, həmçinin dərəcələrinin yuxarı həddi qanunla müəyyən edilir. Tətbiqinin zəruriliyi və konkret dərəcələri isə bələdiyyələrin qərarları ilə müəyyən edilir. Həmçinin könüllü birdəfəlik ödənişlər haqqında qərar qəbul edə bilərlər, yalnız məqsədli istifadə şərtlə.

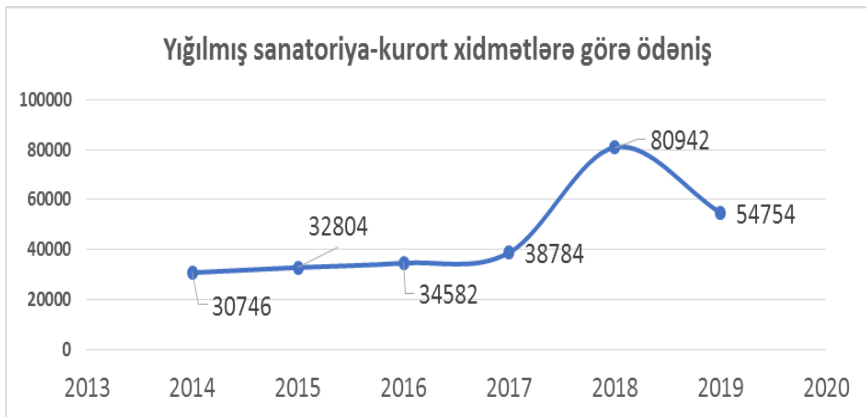
Mehmanxana, sanatoriya və turizm xidmətləri üzrə ödəniş əsasən turist qəbul edilən ərazilərdə mehmanxanalar tərəfindən ödənilir. Həmçinin respublikamızda bəzi ərazilərdə məsələn Naftalan şəhərində, Mərdəkan, Bilgəh qəsəbələrində sanatoriya mərkəzləri fəaliyyət göstərir ki, bu müəssisələrin ödənişləri bələdiyyə büdcəsində xüsusi çəkiyə malikdir. Bu ödəniş turizm sahəsi o cümlədən sağlamlıq turizmi inkişaf etmiş ərazilərdə geniş tətbiq edilir. Aşağıdakı cədvəldə respublika tabeli şəhər olan Naftalan bələdiyyəsinin 2014-2019-cu illər üzrə sanatoriya xidmətlərinə görə ödənişi əks olunmuşdur:

Cədvəl 8.

Naftalan bələdiyyəsinin gəlirləri haqqında məlumat

Göstəricilər	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Bələdiyyənin gəlirləri	48727	48298	53521	62913	112638	81264
Yığılmış sanatoriya-kurort xidmətlərinə görə ödəniş	30746	32804	34582	38784	80942	54754
Yerli büdcə gəlirlərində sanatoriya-kurort xidmətlərinə görə ödənişin xüsusi çəkisi	63.1%	67,9%	64,6%	61,6%	71.9%	67.4%

Cədvəl Naftalan bələdiyyəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.



Şəkil 2. Naftalan bələdiyyəsinin sanatoriya -kurort xidmətlərinə görə yığdığı ödənişlərin illər üzrə dəyişməsi

Şəkil 2-də Naftalan bələdiyyəsinin sanatoriya-kurort xidmətlərinə görə yığdığı ödənişin illər üzrə dəyişməsi diaqram şəklində göstərilmişdir.

Bu gün respublikamızda bələdiyyələrin əsas problemi qanunla müəyyən edilmiş gəlirlərin, xüsusilə vergi və yığımların aşağı səviyyədə toplanmasıdır. Bu sahədə maliyyə nəzarəti çox zəifdir. Bu işə nəzarəti qanuna əsasən bələdiyyələrin müvafiq komissiyaları həyata keçirir. Hesab edirik ki, bu sahədə daxili audit nəzarəti gücləndirilməlidir. Daxili audit bələdiyyələrin inkişafına və səmərəliliyinin yüksəldilməsinə müsbət təsir edər.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 28 iyul tarixli Sərəncamına görə bələdiyyələrin mövcud qanunvericiliyə əsasən maliyyə (mühasibat) hesabatlarının düzgünlüyü auditor rəyi ilə təsdiq edilməlidir. Ancaq bələdiyyə institunda kadr potensialından aşağı səviyyədə istifadə olunur və maliyyə sahəsində səriştəsi olmayan bələdiyyə qulluqçuları büdcəni aşağı faizlə yerinə yetirir və sərbəst auditorların məsləhətlərindən yararlanı bilmirlər. Yerli büdcənin tərtibi və istifadəsi zamanı gəlir və xərclərin balanslaşdırılması müşahidə edilir ki, bu da sonda xərclərin aşağı salınmasına səbəb olur.

Aşağıdakı cədvəldə bələdiyyələrin məcburi auditdən keçmə

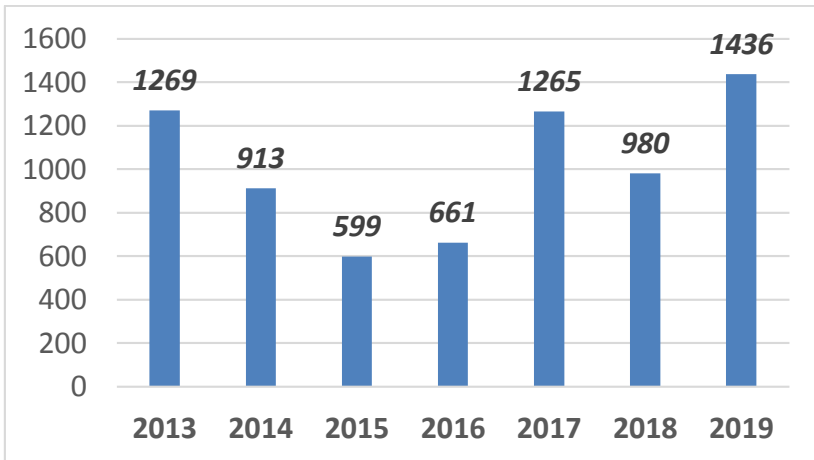
faizi əks olunmuşdur:

Cədvəl 9.

s/s	İllər	Respublika üzrə bələdiyyələrin sayı.	Məcburi auditdən keçən bələdiyyələrin sayı.	Auditdən keçmə %-i
1	2013-cü il	1607	1269	79,0%
2	2014-cü il	1607	913	56,8%
3	2015-ci il	1607	599	37,3%
4	2016-cı il	1606	661	41,1%
5	2017-ci il	1608	1265	78,7%
6	2018-ci il	1608	980	60,9%
7	2019-cu il	1606	1436	89,5%

Cədvəl www.audit.az məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Aşağıdakı şəkildə illər üzrə məcburi auditdən keçən bələdiyyələrin sayı diaqram formasında göstərilmişdir:



Şəkil 3. Azərbaycanda məcburi auditdən keçən bələdiyyələrin sayı

Araşdırma göstərir ki, maliyyə çətinlikləri ilə bağlı olaraq məcburi auditdən keçən bələdiyyələrin sayında azalma olsa da

2017-2019-cu illərdə artım müşahidə edilir.

Təəssüf ki, bələdiyyələrin məcburi auditi ancaq yerli büdcənin icrası ilə bağlıdır, yəni iqtisadi nəzarəti əhatə etmir və iqtisadi fəaliyyəti əks etdirmir. Auditin mülkiyyətin istifadəsi ilə bağlılığı yoxdur. Bələdiyyələr daxili nəzarət sistemini və həmin sistemi qiymətləndirən daxili audit xidmətini yaratmalı və bu sahədə sərbəst auditorların xidmətindən istifadə etməlidirlər. Sərbəst auditorlar yoxlama zamanı daxili nəzarətin təşkilinə, gəlirlərin artırılması yollarına və bələdiyyə əmlakından istifadəyə dair proqramın hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirməlidirlər.

Yuxarıda qeyd edilənlərlə yanaşı, dissertasiya işinin sonunda tədqiqatın nəticələri ümumiləşdirilmiş, Azərbaycanda yerli özünüidarətmənin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması üzrə əməli xarakterli təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın əsas məzmunu müəllifin nəşr etdirdiyi aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. “Yerli vergilərin yığımının asanlaşdırılması”, ADAU-n Elmi Əsərləri, Gəncə-2015, №3, səh125-127.

2. “Azərbaycanda bələdiyyələrin yaradılmasının əsas meyarları”, Boloniya təhsil prosesində universitet-sənaye əlaqələrinin müasir problemləri mövzusunda Beynəlxalq simpoziumun materialları. Gəncə-2016, səh374-377.

3. “Vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi dövlətin və bələdiyyələrin maliyyə təminatının yaxşılaşdırmasının mühüm şərtidir”, ADAU-n Elmi Əsərləri, Gəncə-2016, №1, səh134-137.

4. “Azərbaycanda yerli özünüidarətmənin maliyyə-iqtisadi əsasları”, ADAU-n Elmi Əsərləri, Gəncə-2016, №2, səh125-128.

5. “Fiziki şəxslərdən əmlak vergisinin təkmilləşdirilməsi hesabına yerli özünüidarətmənin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması”, Vergi jurnalı, 2016-3(129), səh131-142.

6. “Особенности финансовой политики муниципалитетов”, Экономика и бизнес. Теория и практика. №10, Новосибирск-2016, ст 73-77.

7. «Автоматизация расчета налогов земельных участков муниципалитетов», Экономика и бизнес. Теория и практика.

№11, Новосибирск-2016, ст 55-58.

8. «Экономическое развитие органов местного самоуправления за счет эффективного управления муниципальной собственностью», Экономика и предпринимательство, Москва-2017, №3, ст 425-428.

9. “Yerli büdcələrin gəlirlərinin artırılmasında auditin rolu”, ADİU-n Elmi Xəbərləri, aprel-iyun 2017, səh 279-290.

10. Yerli özünüidarəetmənin maliyyə ehtiyatlarının artırılması problemləri”. AMEA, Elmi Əsərlər, səh 157-164, 2017-№6.

11. «Особенности промыслового налога на строительные материалы местного значения». Экономика и предпринимательство, Москва: 2018, № 1, стр. 1283-11286.

12. “Mingəçevir bələdiyyəsinin maliyyə təminatında yerli vergitutmanın rolu”. Qlobal Tendensiyalar və müasir Azərbaycan Respublika elmi konfransı. 7-8 may 2018-ci il, MDU. səh 137-139.

13. “Yerli maliyyənin müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi”. Kooperasiya. 2018, №2. səh 203-209.

14. “Torpaq vergisi: nəzəriyyə vətəcrübə”. Azərbaycanın Vergi jurnalı, 2018-ci il İyul-Avqust, s.37-48.

15. “Torpaq vergisinin təkmilləşdirilməsi hesabına aqrar sahənin inkişafı”. ADAU-n Elmi Əsərləri, Gəncə-2018, №3, səh140-144.

16. “Bələdiyyələrin iqtisadi fəaliyyəti hesabına yerli büdcə gəlirlərinin artırılması”. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə gənclərin xaricdə təhsili mövzusunda doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXII Respublika elmi konfransının materialları, Bakı, 2018. səh.334-337.

17. “Роль основных фондов в создании муниципальных предприятий”. Современная наука: актуальные вопросы, достижения и инновации” IX Международная научно-практическая конференция (Россия, город-курорт Анапа, 25 января 2019 г.) ст 37-43.

18. “Yerli büdcə gəlirlərinin yerli ödənişlər hesabına artırılması”. Müasir təbiət və iqtisad elmlərinin aktual problemləri” mövzusunda 03-04 may 2019-cu il tarixində Gəncə Dövlət Universitetində keçirilən beynəlxalq elmi konfransı; səh 248-251.

Dissertasiyanın müdafiəsi 11 iyun 2021-ci il tarixində saat_ da AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED1.10 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti, 115
e-mail: economicscomaz@gmail.com

Dissertasiya ilə AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq (elmi müəssisə və təşkilatın, ali təhsil müəssisəsinin adı) mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun rəsmi internet saytında (economics.com.az) yerləşdirilmişdir

Avtoreferat 10 may 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 03.05.2021

Kağızın formatı: A5

Həcm: 48 012

Tiraj:100